

KORXONALAR FAOLIYATIDA SOLIQ MEXANIZMINING MAZMUNI, TAMOYILLARI VA MOLIVAVIY RESURLARGA TA’SIRI

G.Ya.Muxibova

TAQU, “Iqtisodiyot va ko’chmas mulk” kafedrası dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21093749>

Soliq mexanizmini nazariy jihatdan to’liq anglash uchun uni alohida elementlar tizimi sifatida ko’rib chiqish zarur. O’zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida soliq majburiyati, soliq to’lovchi, soliq solish obyekti, soliq bazasi, soliq stavkasi, soliq davri, hisoblab chiqarish va to’lash tartibi kabi asosiy institutlar huquqiy jihatdan belgilangan. Shu sababli soliq mexanizmi korxona moliyaviy resurslariga umumiy emas, balki aynan mana shu elementlar orqali bosqichma-bosqich ta’sir ko’rsatadi.¹

1-rasm. Soliq mexanizmi elementlari²

Soliq mexanizmining yuqoridagi elementlari korxona moliyaviy resurslariga alohida-alohida emas, o’zaro bog’liq holda ta’sir qiladi. Masalan, soliq obyekti keng, baza yuqori, stavka nisbatan past bo’lishi mumkin; yoki aksincha, obyekti torroq bo’lsa-da, stavka yuqori bo’lishi mumkin. Xuddi shuningdek, imtiyozlar mavjud bo’lsa ham, ma’murchilik murakkab bo’lsa, korxona real iqtisodiy foydani to’liq his qilmasligi mumkin. Shu sababli soliq mexanizmini nazariy jihatdan baholashda alohida ko’rsatkichlarga emas, balki ularning kombinatsiyasiga e’tibor qaratish zarur.

Korxona moliyaviy resurslari nuqtai nazaridan eng muhim nazariy xulosa shundan iboratki, soliq mexanizmi korxona ixtiyorida qoladigan mablag’ miqdorini, ushbu mablag’larning vaqt bo’yicha harakatini va ularni qayta investitsiya qilish imkoniyatini bir vaqtning o’zida belgilaydi. Shu sababli soliqqa tortish tizimi qanchalik barqaror, tushunarli va iqtisodiy rag’batlantiruvchi bo’lsa, korxona moliyaviy resurslarini rejalashtirish va ulardan oqilona foydalanish imkoniyati

¹ Sattorov O. Soliq nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Tafakkur, 2021

² O’zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi.

shunchalik yuqori bo'ladi. Aksincha, murakkab yoki yuqori xarajatli soliq muhiti korxonaning ichki jamg'arma yaratish salohiyatini pasaytiradi va tashqi qarz manbalariga bog'liqligini kuchaytiradi

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq mexanizmi korxona moliyaviy resurslarining shakllanishi, taqsimlanishi va ulardan foydalanish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi asosiy iqtisodiy vositalardan biridir. Soliq mexanizmi faqat budjet daromadlarini shakllantirish usuli emas, balki xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy xatti-harakatini tartibga soluvchi, ularning investitsion faolligi, foydalilik darajasi, erkin pul oqimi va moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi tizimdir. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida soliqlar va yig'imlarni belgilash, joriy etish va bekor qilish, hisoblab chiqarish hamda to'lash bilan bog'liq munosabatlar tartibga solinishi mustahkamlangan bo'lib, bu soliq mexanizmining korxona moliyasidagi institutsional o'rnini tasdiqlaydi.

Nazariy jihatdan soliq mexanizmi deganda davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish, daromadlarni qayta taqsimlash, budjetni moliyaviy resurslar bilan ta'minlash hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga rag'batlantiruvchi yoki cheklovchi ta'sir ko'rsatish uchun qo'llaniladigan soliq shakllari, usullari, stavkalari, imtiyozlari, hisob-kitob qoidalari va nazorat vositalari majmui tushuniladi. Mazkur ta'rifdan ko'rinadiki, soliq mexanizmi bir vaqtning o'zida huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy elementlarni qamrab oladi. Huquqiy jihatdan u qonunlar va kodekslar bilan mustahkamlanadi; iqtisodiy jihatdan korxona daromadlari va xarajatlariga ta'sir qiladi; tashkiliy jihatdan esa soliq ma'murchiligi, hisobot va nazorat tizimi orqali amalga oshiriladi.

Korxona moliyaviy resurslari nazariyasida soliq mexanizmi, avvalo, taqsimlovchi kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. Chunki korxona yaratgan qiymatning bir qismi majburiy to'lovlar shaklida davlat ixtiyoriga o'tadi, qolgan qismi esa korxona ixtiyorida sof foyda, amortizatsiya, zaxira va boshqa ichki manbalar ko'rinishida qoladi. Demak, soliq mexanizmi korxonaning yalpi daromadidan tortib sof foydasigacha bo'lgan moliyaviy natijalar zanjirining barcha bosqichlariga ta'sir qiladi. Soliq yukining hajmi oshgani sari korxona ixtiyorida qoladigan erkin moliyaviy resurslar qisqaradi; aksincha, maqbul va rag'batlantiruvchi soliq muhiti korxonaning o'zini o'zi moliyalashtirish imkoniyatini kengaytiradi. Shu sababli soliq mexanizmi korxona moliyaviy resurslarining hajmiga ham, tarkibiga ham, ulardan foydalanish ustuvor yo'nalishlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Korxona moliyaviy resurslariga soliq mexanizmining ta'siri, eng avvalo, foyda shakllanishi orqali namoyon bo'ladi. Korxona faoliyati natijasida hosil bo'lgan moliyaviy natijaning yakuniy ko'rinishi — sof foyda — soliqlar to'langandan keyingina aniqlanadi. Shu bois foyda solig'i korxona ichki moliyaviy resurslarining eng muhim elementi bo'lgan taqsimlanmagan foyda hajmiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir qiladi. Taqsimlanmagan foyda esa ishlab chiqarishni kengaytirish, modernizatsiya, investitsiya, aylanma mablag'larni to'ldirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning asosiy ichki manbalaridan biridir. Demak, foyda soliqqa tortish tartibi nafaqat joriy moliyaviy natijani, balki korxonaning kelgusidagi rivojlanish salohiyatini ham belgilaydi.

Soliq mexanizmi korxona moliyaviy resurslariga pul oqimlari orqali ham ta'sir qiladi. Korxona moliyaviy hisobot tizimi moliyaviy holat, moliyaviy natijalar va pul mablag'lari harakati haqidagi axborotni o'z ichiga oladi. Soliq to'lovlari aynan pul oqimlarining chiqim qismida namoyon bo'lib, korxonaning operatsion likvidligiga ta'sir ko'rsatadi. Korxona hisobda foyda ko'rsatgan bo'lsa ham, agar soliq majburiyatlari yuqori yoki to'lov muddati pul tushumlari sikliga nomuvofiq bo'lsa, real pul oqimlarida tanglik yuzaga kelishi mumkin. Shu jihatdan soliq mexanizmi faqat

rentabellik ko'rsatkichlariga emas, balki likvidlik va qisqa muddatli moliyaviy barqarorlikka ham ta'sir etadi.

Nazariy yondashuvda soliq mexanizmining korxona resurslariga ta'siri bevosita va bilvosita shakllarda ko'rib chiqiladi. Bevosita ta'sir foyda solig'i, mol-mulk solig'i, yer solig'i, ijtimoiy to'lovlar kabi to'g'ridan to'g'ri majburiyatlar orqali yuz beradi. Bilvosita ta'sir esa qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz, bojxona va boshqa narx shakllanishi bilan bog'liq instrumentlar orqali namoyon bo'ladi. Bevosita soliqlar korxona ixtiyorida qoladigan sof moliyaviy resurslarni qisqartirsa, bilvosita soliqlar mahsulot tannarxi, narx raqobatbardoshligi, iste'mol talabi va realizatsiya hajmiga ta'sir qiladi. Natijada soliq mexanizmi korxona moliyaviy resurslariga nafaqat “qancha mablag' qoladi” degan nuqtai nazardan, balki “ushbu mablag' qanday iqtisodiy sharoitda shakllanadi” degan nuqtai nazardan ham ta'sir ko'rsatadi.

Soliq mexanizmining korxona moliyaviy resurslariga ta'sirini tushuntirishda moliyaviy mustaqillik tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Agar korxona ixtiyorida soliqlardan keyin yetarli hajmda ichki resurslar qolmasa, u aylanma mablag'larni to'ldirish, investitsiya qilish yoki joriy majburiyatlarni qoplash uchun tashqi manbalarga ko'proq murojaat qiladi. Bu esa kreditga qaramlikning ortishi, foiz xarajatlarining ko'payishi va moliyaviy riskning kuchayishiga olib keladi. Shunday ekan, soliq mexanizmi faqat budjet bilan hisob-kitob mexanizmi emas, balki korxonaning kapital tuzilmasiga ta'sir qiluvchi omil hamdir. Oqibatda, soliq siyosatining qattiqligi yoki yumshoqligi korxona moliyaviy resurslari tarkibida o'z mablag'lari va jalb qilingan mablag'lar nisbati orqali ifodalanadi.

Xulosa qilib aytganda, soliq mexanizmi korxona moliyaviy resurslariga ko'p kanalli ta'sir ko'rsatadi: u daromadlarning taqsimlanishiga, sof foyda hajmiga, pul oqimlari barqarorligiga, kapital tuzilmasiga, investitsion salohiyatga va moliyaviy mustaqillikka bevosita ta'sir etadi. Nazariy jihatdan soliq mexanizmi fiskal, tartibga soluvchi, rag'batlantiruvchi va nazorat funksiyalarini birlashtirgan murakkab iqtisodiy institutdir. Shu sababli korxona moliyaviy resurslarini o'rganishda soliqlarni oddiy majburiy to'lov sifatida emas, balki korxona rivojlanish strategiyasiga ta'sir qiluvchi tizimli omil sifatida ko'rib chiqish ilmiy jihatdan to'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
2. Vahobov A.V., Ibrohimov A.T. Moliyaviy menejment. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
3. Tojiboyeva D.Q. Korporativ moliya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Jo'rayev A.S. Korxona moliyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
5. Qosimova M.S. Moliyaviy tahlil. – Toshkent: Tafakkur, 2021.
6. Abdullayeva Sh.Z. Soliqlar va soliqqa tortish. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022.